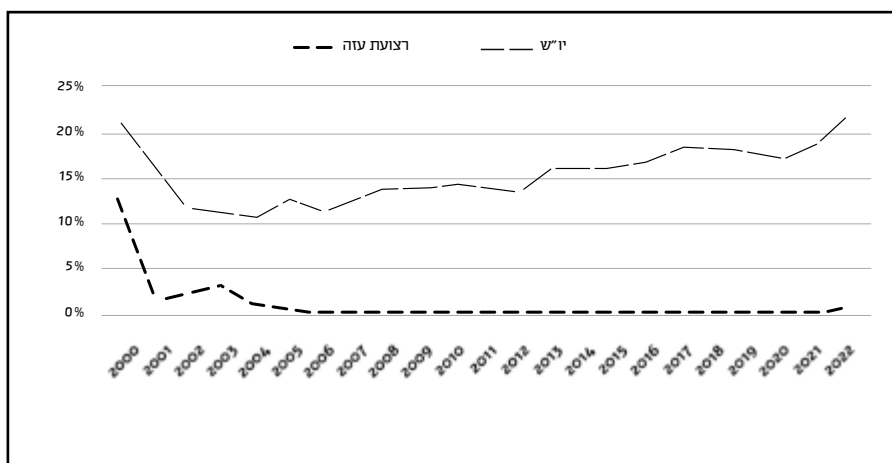

עבודה זולה, מחיר כבד: תעסוקת הפלסטינים בישראל

עלייה ניכרת בתעסוקת פלסטינים בישראל בשנים האחרונות פיתחה תלות של שתי הכלכלות זו בזו. גמילה הדרדית תניב יתרונות חברתיים וכלכליים לישראל, ותפחית את הסיכון לקריסה כלכלית ביהודה ושומרון

בעשור האחרון שינתה מדינת ישראל את מדיניותה ביחס לכניסת פלסטינים לעבודה בתחומי המדינה. משנת 2012 ועד אוקטובר 2023, ערב מלחמת "חרבות ברזל", גדל מספר העובדים הפלסטינים שהועסקו בישראל כמעט פי שלושה והגיע לכ-170 אלף; כ-98% מהם הגיעו מאזור יהודה ושומרון, והיתר מרצועת עזה. הגידול החד בכניסת פלסטינים מיו"ש לעבודה בתחומי ישראל הפך את המשק הישראלי למעסיק גדול כי הם לא מועסקים על ידי המדינה יותר של פלסטינים מאשר המגזר הציבורי הפלסטיני ביו"ש.

הגדלת מספר העובדים הפלסטינים בישראל הגבירה את תלותה של הכלכלה הפלסטינית ביו"ש בכלכלה הישראלית. אם בשנת 2012 הועסקו בישראל כ-14% בלבד מהעובדים הפלסטינים המתגוררים ביו"ש, בשנת 2022 שיעורם זינק ל-22.5% ונותר גבוה עד פרוץ המלחמה באוקטובר 2023. ערב המלחמה, כמעט כל עובד רביעי מיו"ש הועסק בישראל. בה בעת, בענפים מסוימים במשק הישראלי נוצרה תלות בפועלים הפלסטינים. בענף הבינוי, למשל, שיעור העובדים הפלסטינים המגיעים מיו"ש הוכפל, מכ-12% ב-2012 ל-24% ב-2022. מצב עניינים זה נפסק אחרי אירועי ה-7 באוקטובר, שבעקבותיהם, כידוע, נעצרה כמעט לחלוטין כניסת העובדים הפלסטינים לשטחה של מדינת ישראל.

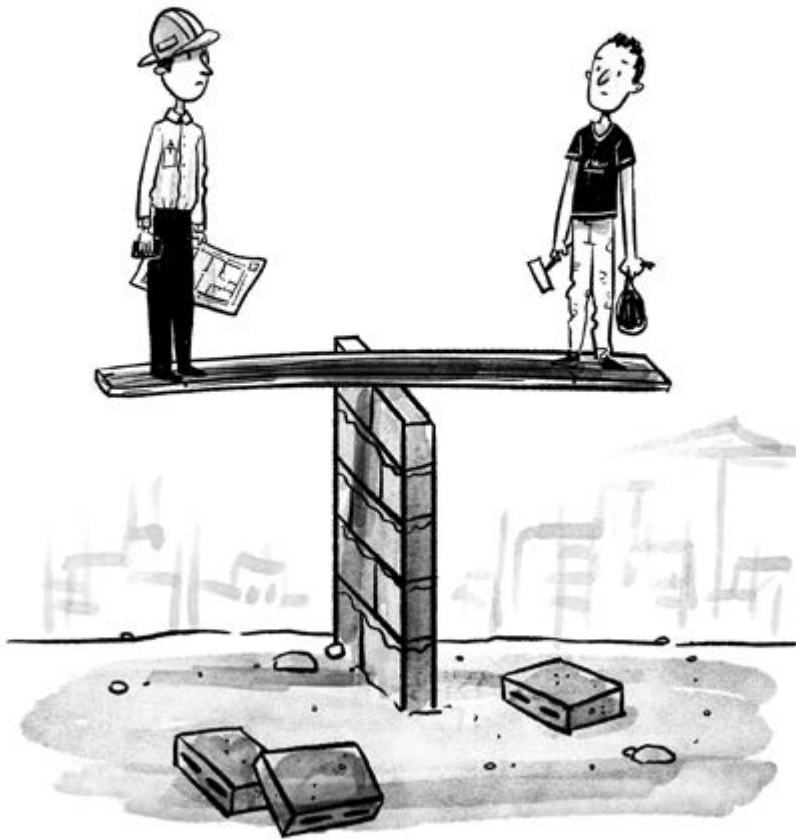

שיעור העובדים הפלסטינים המועסקים בישראל מתוך כלל המועסקים הפלסטינים. מקור: עיבוד של מחבר המאמר לנתוני הל"מ הפלסטינית

לתעסוקת פלסטינים בישראל יש השלכות רבות משמעות – ושליליות במידה רבה – על שוקי העבודה הישראלי והפלסטיני גם יחד. השלכות אלו פוגעות בעיקר בעובדים מקומיים בעלי השכלה נמוכה, אך גם ביציבות ובוודאות העסקית, בקצב התפתחות השכר ואף ברמת הפיתוח הכלכלי ביו"ש. במאמר זה אבקש להסביר טענות אלו – תוך התמקדות בכניסת עובדים משטחי יו"ש, שכן אלה מהווים את רובם המוחלט של הפלסטינים המועסקים בישראל – ולקרוא לשינוי מדיניות, שינצל את ההזדמנויות שמציעים בפנינו ימים אלה של שינויים בסדרי עולם.²

רקע ומאפיינים

עד 1967 שטחי יהודה ושומרון היו בשליטה ירדנית, רצועת עזה הייתה בשליטה מצרית, ומגעים כלכליים בין שני האזורים, וביניהם לבין ישראל, כמעט ולא היו קיימים. כל זאת השתנה בעקבות מלחמת ששת הימים. יגאל אלון, מראשי מפלגת העבודה, ביקש להשאיר את שטחי יו"ש בידי ירדן כדי לשמר את התלות של תושביהם הערבים, "הפלסטינים", בכלכלה הירדנית ובשוקי העבודה במדינות הערביות. משה דיין, לעומתו, ביקש לשמר את השליטה הישראלית החדשה ולשלב את הפלסטינים בכלכלה הישראלית, מתוך הנחה כי עלייה ברמת חייהם תפחית את התנגדותם לישראל. נוסף על כך, ועדת כלכלנים בראשות פרופ' מיכאל ברונו המליצה לחזק את הקשרים הכלכליים עם הפלסטינים בשטחים, אך לא לפתוח את הגבול לעובדים. לאחר ויכוח ממושך, ועל רקע משבר כלכלי שפקד את יו"ש בעקבות ניתוק הפלסטינים מהכלכלה הירדנית, ידו של דיין הייתה על העליונה.³ ב-1968 התירה ועדת השרים לענייני כלכלה כניסת עובדים פלסטינים למדינת ישראל – תחילה לאלפים

בודדים בלבד, אך עד שנות ה-80 הגיעו המספרים לכמאה אלף.

אחד המאפיינים הבולטים של שוק העבודה הפלסטיני הוא התנודתיות בהיתכנות למציאת תעסוקה בתחומי ישראל, המושפעת ישירות מהמצב הביטחוני. ואכן, בעקבות האינתיפאדה השנייה הצטמצמה במידה דרמטית גישתם של פלסטינים למשק הישראלי. רק בשנת 2022 חזר שיעור העובדים הפלסטינים מיו"ש המועסקים בתחומי ישראל לרמתו טרם ימי האינתיפאדה – ואז עלה אף יותר.

עוד יש לציין כי לנוכח פערי השכר הגבוהים בין העסקה בתחומי ישראל לבין העסקה ביו"ש, מספר העובדים הפלסטינים המבקשים לעבוד במשק הישראלי תמיד גבוה ממכסת היתרי העבודה המונפקים, ואף שישנו גידול במספר היתרי העבודה, הוא מלווה תמיד גם בגידול במספר העובדים הבלתי-חוקיים. לפי סקר כוח העבודה של הלמ"ס הפלסטינית, מבין 170 אלף הפלסטינים שהועסקו בישראל ערב המלחמה, כל מועסק רביעי היה למועשה שוהה בלתי חוקי.⁴

השלכות על המשק הישראלי

פגיעה בתמריצים להשקעות בהון הפיזי ובפריון העבודה

בעשורים האחרונים נהנה המשק הישראלי משגשוג כלכלי על רקע מעבר מכלכלה הנשענת על תעשייה מסורתית וחקלאית – לכלכלה הנשענת על חדשנות, טכנולוגיה ושירותים מבוססי הון אנושי גבוה. אחד המרכיבים המשפיעים במיוחד על צמיחה ארוכת טווח במשק הוא תפוקת העובדים ביחס ליחידת זמן נתונה – מה שכלכלנים מכנים "פריון העבודה".

הגדלת פרוין העבודה נעשית בין היתר באמצעות הטמעת שיפורים טכנולוגיים והשקעה בהון פיזי, דהיינו מכונות וציוד מתקדמים המאפשרים לעובדים לפעול ביתר יעילות. שיפור זה ביעילות מוביל, בתורו, להיסכון בכוח אדם, ועל כן, ככל שעלות העבודה בענף מסוים גבוהה יותר – כן גדל התמריץ להשקעה בהון הפיזי. לחלופין, בענפים שבהם השכר נמוך במיוחד ביחס לנהוג במשק, התמריץ להתייעלות טכנולוגית והשקעה בציוד מתקדם יהיה זניח, וכתוצאה מכך, קצב ההתפתחות של פרוין העבודה יהיה נמוך. זה אכן המקרה בענפים עתירי עובדים זרים, כמו ענפי הבנייה והחקלאות.⁵

כיום, קרוב לשני שלישים מעובדי יו"ש הפלסטינים המועסקים בישראל מועסקים בענף הבנייה. חלקם עובדים גם בענפי הפנאי (בתי מלון ומסעדות), במסחר ובחקלאות, אך בשיעורים קטנים יחסית. באופן כללי, בשנים האחרונות גברה התלות של ענף הבנייה בעובדים זרים, במיוחד בפלסטינים: בשנת 2012 כ-5.5% מהעובדים בענף הבנייה היו עובדים זרים (שאינם פלסטינים) וכ-11.5% היו פלסטינים מיו"ש. לאחר כעשור, 7% היו עובדים זרים ו-24% היו פלסטינים מיו"ש. זאת ועוד, הגידול

בשיעור העובדים הפלסטינים בענף בא על חשבון ירידה בשיעור העובדים ערביי ישראל – אך על כך בהמשך.

שכרם של העובדים הפלסטינים בענף הבנייה נמוך במידה ניכרת הן בהשוואה לעובדים זרים שאינם פלסטינים, הן בהשוואה לעובדים ישראלים בעלי מיומנויות נמוכות. לאור ההסבר המובא לעיל, אין פלא שענף הבנייה למגורים מאופיין בפריון עבודה נמוך בכ-15% בהשוואה למדינות ה-OECD, במלאי הון לעובד (למשל מכונות וציוד) נמוך בכ-54%, ובקצב גידול אפסי בפריון העבודה.⁶ כמו כן, לפי מחקר של בנק ישראל, המיומנויות הבסיסיות של עובדים ישראלים בענף הבנייה נמוכות במיוחד בהשוואה למקביליהם במדינות ה-OECD, והתלות בעובדים הלא מיומנים גבוהה מאוד.⁷ הפיגור ברמת התיעוש, החדשנות ופריון העבודה בענף מתבטא במשך זמן בנייה ארוך בהשוואה בינלאומית ובשיטות בנייה מיושנות יחסית.⁸ למותר לציין כי מצב עניינים זה פוגע ביכולתו של הענף להגדיל את היצע הדיור בקצב התואם את הצמיחה הגבוהה של האוכלוסייה הישראלית.

השפעה על מחירי הדיור

יש שיטענו כי כוח העבודה הזול בענף הבנייה דווקא משחק לטובתו של הצרכן הישראלי, הרי כוח עבודה זול תורם להוזלת מחירי הדיור, ואם תקטן תעסוקת הפלסטינים בענף, יש לצפות לעליית מחירים. הנחה זו נשמעת סבירה, אך למעשה איננה מבוססת.

ראשית, בחינה מעמיקה של עלויות הדיור מראה כי הרכיב של שכר העובדים כחלק מעלות הדיור, הוא נמוך יחסית. מחקר של בנק ישראל מצביע על כך שלמדד תשומות הבנייה (מדד הבוחן עלות של חומרי גלם, שכר עבודה ושירותים בענף הבנייה) אין השפעה מובהקת על מחירי הדירות,⁹ ובמקרה של הפסקה ממשית של כניסת עובדים זרים לענף, שתוביל לעלייה בשכר העבודה – ההשפעה על המחירים צפויה להיות נמוכה.¹⁰ לצד זאת, יש לזכור כי עליית שכר העבודה בענף הבנייה תאיץ תהליכי התייעלות, לרבות השקעות בהון הפיזי, דבר הצפוי להביא לחיסכון בכוח אדם. במילים אחרות, השיפור בפריון העבודה צפוי לאזן את ההשפעה על מחירי הדיור, ואף להוביל להוזלה בטווח הבינוני והארוך.

שנית, התנודתיות הרבה במספר העובדים הפלסטינים, הנובעת מעימותים ביטחוניים, גורמת לנזקים כלכליים למשק. עצירת כניסת העובדים הפלסטינים בימי מלחמת "חרבות ברזל", לדוגמה, גרמה לקיפאון של ממש בשוק הדיור.¹¹ העובדים הפלסטינים מבצעים 80% מהעבודות הרטובות בתחום הבנייה (דהיינו עבודות איטום, טיח, צבע ועוד), ובהעדרם אתרי בנייה רבים נאלצו לעצור את עבודתם. כתוצאה מכך, בוועדת הכספים של הכנסת בינואר 2024, נגיד בנק ישראל, פרופ' אמיר ירון, הביע חשש

מפני עליית מחירי הדיור בחציון הראשון של השנה.¹² הערכות בנק ישראל שפורסמו בתקשורת צופות התייקרות של ב-1% במחירי הדיור, ואובדן בתוצר של 0.5% בשנת 2023 כתוצאה מההאטה בענף.¹³

החשיפה הגבוהה של ענפים ישראלים לעובדים אשר תעסוקתם אינה יציבה יוצרת אפוא חוסר ודאות באשר לפעילות כלכלית תקינה. והתרומה להפחתת יוקר המחיה בשל מחיר ההעסקה הנמוך של עובדים אלה – ככל שזו אכן קיימת – מתקזזת במידה רבה. אפשר היה לצפות שההפסקות בהכנסת העובדים הפלסטינים יתמצו את חברות הבנייה להטמיע שיפורים טכנולוגיים שיצמצמו את ההישענות על כוח העבודה הזול. אך החברות פיתחו ציפייה שבמוקדם או במאוחר הממשלה תגבש פתרונות "זולים" יותר, כמו גידול מחודש במספר העובדים הפלסטינים או לחלופין בעובדים הזרים, כפי שהיה בעימותים קודמים. כך נמנעים התייעלות לטווח הארוך וגידול בפירון העבודה בענף הבנייה, שהיו עשויים לתרום להתמתנות במחירי הדיור.

פגיעה בעובדים ישראלים עם מיומנויות עבודה נמוכות

במחקר הכלכלי קיימת הבחנה בין עובדים זרים בעלי מיומנויות עבודה גבוהות לבין עובדים זרים בעלי מיומנויות נמוכות. התועלת הכלכלית מן העובדים הזרים עם מיומנות עבודה גבוהות נוטה להיות גדולה: לרוב הם אינם דוחקים עובדים מקומיים משוק העבודה או פוגעים בשכרם, ובהיותם בעלי מקצועות והשכלה נדרשים, הגעתם תורמת לצמיחה של שוק העבודה המקומי, משפרת את הייצור, החדשנות ואיכות המוצרים, ואף תומכת ביצירת מקומות עבודה נוספים.¹⁴

אוכלוסיית העובדים הפלסטינים משתייכת לקבוצה השנייה, של עובדים המועסקים במשרות הדורשות מיומנויות עבודה נמוכות יחסית. נושא זה נידון רבות על ידי כלכלנים בארץ, שמצאו כי העסקתם דוחקת את רגליהם של עובדים ישראלים בעלי השכלה נמוכה משוק העבודה וגורמת לירידה בשכרם. בענף הבנייה נראה כי המפסידים העיקריים מדינמיקה זו הם העובדים מקרב ערביי ישראל.¹⁵ אומנם, גם עובדים זרים שאינם פלסטינים נוטים לדחוק הצידה עובדים מקומיים בעלי השכלה נמוכה, אך העובדים הפלסטינים מוכנים לעבוד בשכר נמוך אף מזה של עובדים זרים אחרים, ולכן נדמה כי ההשפעה השלילית של הפלסטינים על התעסוקה המקומית חזקה יותר.¹⁶

לדינמיקה זו של דחיקת קבוצות חלשות, במיוחד ערבים, אל מחוץ למעגל העבודה, השלכות שליליות המשפיעות על כלל האוכלוסייה הישראלית. לדוגמה, היא מגדילה את ההוצאה הציבורית על קצבאות אבטלה והבטחת הכנסה, ובכך מגדילה גם את נטל המס.

יציאה מתמשכת משוק העבודה נוטה גם להגדיל את הנטל התקציבי על שירותי שיטור, אכיפה, בריאות ועוד. למשל, הקבוצה הערבית סובלת יותר מקבוצות אחרות

בישראל מבעיה של צעירים חסרי מעש – כאלה שאינם נמצאים במסגרות לימודים או תעסוקה. שיעור חסרי מעש בקרב הצעירים הערבים בגילים 18 עד 24 עומד על 29% בקרב הגברים ו-40% בקרב הנשים.¹⁷ נתונים מדו"ח ועדת המזכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית מלמדים כי 31.7% מהמורשעים בפשיעה בחברה הערבית היו בני 20–24, לעומת 16.5% בלבד בחברה היהודית.¹⁸

מרבית המדינות המפותחות אינן מעודדות כניסה של עובדים לא מיומנים לשטחן, בשל תרומתם הנמוכה לכלכלה והחשש מפני פגיעה בתעסוקה של עובדים מקומיים; זאת בניגוד למדינות מקלה יותר כלפי עובדים עם מיומנויות גבוהות. ועדות מקצועיות שדנו בנושא הצביעו על החשיבות שבצמצום מספר העובדים הזרים בעלי כישורי העבודה הנמוכים והשוואת עלות העסקתם לזו של עובדים ישראלים.¹⁹

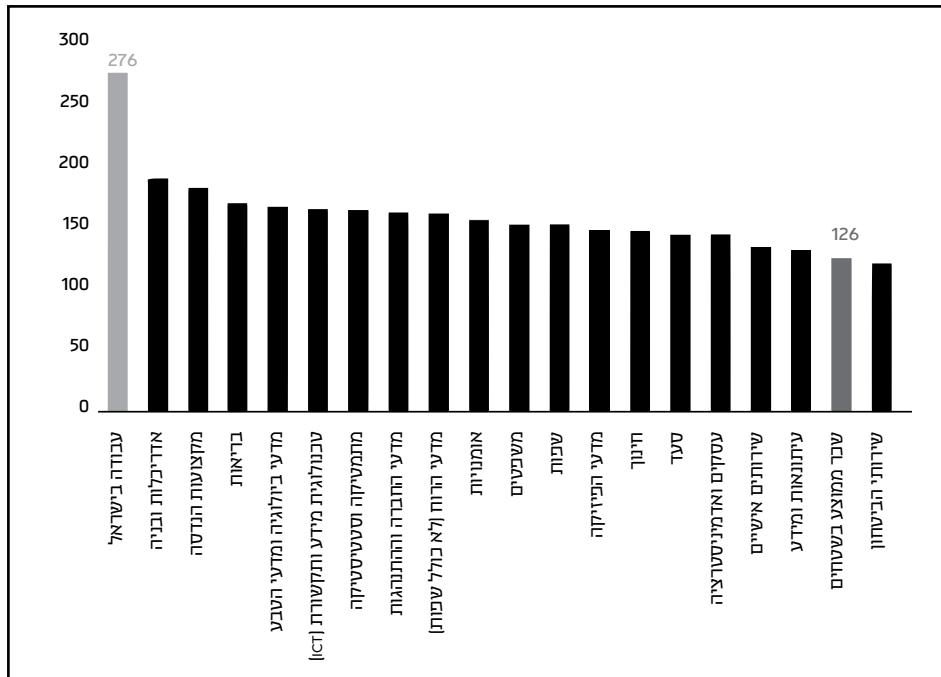
השלכות על הכלכלה הפלסטינית

היעדר תמריצים להשקעה בהון האנושי

צמיחה ארוכת טווח במשק נתרמת לא רק על ידי השקעה בהון פיזי, אלא גם על ידי השקעה בהון אנושי. התאוריה הכלכלית המקובלת מניחה כי לעלייה בשיעורי ההשכלה ובאיכותה יש השפעה חיובית על פריון העבודה, בין אם במישרין – על ידי הגדלת יכולת העובדים לאמץ טכנולוגיות ושיטות עבודה מתקדמות; ובין אם בעקיפין – בשל מעבר לאפיקי תעסוקה יצרניים יותר. מחקרים רבים הצביעו על חשיבותו של רכיב ההון האנושי כאחד הגורמים המרכזיים להגדלת פוטנציאל הצמיחה.²⁰ מחקרים נוספים הראו כי הבדלים בהון האנושי מסבירים את מרבית הפערים בתוצר לנפש בין מדינות.²¹ שגשוג כלכלי ארוך טווח דורש אפוא יצירת תמריצים נכונים לשיפור מתמיד בהון האנושי, וזו יכולה להתרחש רק אם יש תשואה חיובית מההשקעה בהון אנושי, דהיינו תגמול, בדמות עלייה בשכר, לבעלי הון אנושי גבוה. במילים אחרות, השקעה בהון אנושי לא תיעשה אם לא יהיה פער גדול מספיק בשכר בין משכילים ללא משכילים.

העובדים הפלסטינים בישראל מועסקים, כאמור, בעבודות צווארון כחול שאינן דורשות השקעה בהון אנושי – בדמות לימודים אקדמיים, למשל, או הכשרות מתקדמות אחרות. נוסף על כך, שכרם גבוה במידה ניכרת לא רק מהשכר הממוצע בשטחים (בכ-120%), אלא גם משכרם של עובדים פלסטינים בוגרי השכלה גבוהה הנשארים לעבוד בשטחי יו"ש. לדוגמה, שכרו הממוצע של מועסק פלסטיני בישראל גבוה כדי 50% מזה של בוגרי מקצועות הנדסה העובדים בשטחי הרשות, 68% יותר מבוגרי מתמטיקה וסטטיסטיקה, ו-86% יותר מבוגרי פיזיקה. פער השכר מגיע אף ל-100% ויותר במקצועות פחות מבוקשים שם, כמו עיתונאות. אלה פערים אדירים שיצורים תמריצים שליליים להשקעה בהון האנושי.

הורים בישראל המעוניינים להבטיח עתיד כלכלי טוב לילדיהם, דוחקים בהם ללמוד מקצועות נדרשים באקדמיה; הורים בשטחים המעוניינים באותו דבר בדיוק, יעדיפו שילדיהם ימצאו את דרכם למקצועות צווארון כחול בישראל, ולא לרכישת תארים או ניסיון במקצועות ההייטק, הרפואה, החינוך, האקדמיה וכדומה.

השכר הממוצע היומי בקרב עובדים פלסטינים בשקלים: עובדים פלסטינים בישראל לעומת עובדים בעלי השכלה גבוהה הנשארים בשטחי יו"ש, לפי מקצועות לימוד. מקור: עיבוד המחבר לנתוני הלמ"ס הפלסטיני.

אם כן, הגברת הגישה לתעסוקה בישראל בשנים האחרונות שיבשה את מערכת התמריצים במשק הפלסטיני, שבו חלק משמעותי מהאוכלוסייה הלא-משכילה משתכר יותר מהאוכלוסייה המשכילה. ואכן, לפי נתוני הלמ"ס הפלסטיני, בשנים האחרונות יש גידול בשיעור הפלסטינים בעלי השכלה גבוהה יחסית (13 שנות לימוד ויותר) הבוחרים לעבוד בישראל בעבודות פיזיות, במקום לעבוד בשטחים במקצוע שרכשו.

הדינמיקה שנוצרה ביו"ש מזכירה בחלקה את "המחלה ההולנדית", מונח כלכלי המתאר כיצד צמיחה דרמטית ו"מקרית" (לדוגמה, צמיחה שמקורה בגילוי מקרי של משאבי טבע המכניסים כספים רבים לקופה הציבורית – כמו במקרה ההולנדי) במגזר מסוים במשק, עלולה לגרום נזק ארוך טווח לכלכלה בשל פגיעה בכושר

התחרות וההתפתחות של תעשיות יצרניות אחרות – הן בגלל קשיי ייצוא בעקבות עליית שער המטבע, הן בגלל ניוון הנגרם בגין הזנחת פיתוח והשקעות והססת עובדים מאותן תעשיות. ההסתמכות על התעסוקה בישראל מזרימה אומנם כסף רב לכלכלה הפלסטינית – בשנת 2022 העובדים הפלסטינים בישראל הרוויחו כרבע מהתוצר בשטחי יו"ש²² – אך בטווח הבינוני-רחוק היא צפויה לנוון את יכולות ההתפתחות וכושר הייצור של הכלכלה הפלסטינית. המעבר של עובדים יצרניים לעבוד בישראל, ולא לייצר במשק המקומי, פוגע בפריון העבודה ובתמריץ להשקעות החיוניות להתפתחות הכלכלית. מעבר כזה צפוי לגרום לניוון בענפים בעלי פריון גבוה, לירידה בכושר התחרות של אותם ענפים, ולמחסור בידע ובהון.

סיכון למשבר כלכלי בעקבות התלות הגבוהה בישראל

התלות הגבוהה במשק הישראלי חושפת את הכלכלה הפלסטינית לסיכונים חמורים – בראש ובראשונה סיכון לעלייה חדה באבטלה, וירידה דרמטית בתוצר, בכל פעם שהמצב הביטחוני מידרדר ומוביל לצמצום או הפסקה מוחלטת של כניסה העובדים הפלסטינים לישראל. הכנסתם הגבוהה יחסית של העובדים הפלסטינים בישראל תורמת גם לביקוש לסחורות ולשירותים ביו"ש, והוא נפגע כתוצאה מהשהיית העסקתם. ואכן, על פי מסד הנתונים של PMA, על רקע עצירת כניסת פלסטינים לישראל, שיעור השיקים החוזרים בשטחי יו"ש זינק ל-27% מסך השיקים, קפיצה של כמעט פי שלושה לעומת ערב המלחמה. כל עימות עם ישראל מעמיד אפוא את הכלכלה הפלסטינית על סף משבר, אפילו כאשר העימות לא מתרחש באופן ישיר בשטחי יו"ש.

עת לתפנית

מצב העניינים המתואר במאמר זה מסב נזק כלכלי למשק הישראלי והפלסטיני כאחד. ההכרה בכך היא צעד ראשוני והכרחי בדרך לשינוי. הצעד הבא הוא הטלת הגבלות נוקשות על העסקתם של עובדים פלסטינים בשטח ישראל, שגם יתרמו למיצוי כוח העבודה הישראלי המקומי, בדגש על קבוצות ששיעורי ההשתתפות שלהן במשק נמוכים. המצב הקיים בעת כתיבת שורות אלה – של עצירה זמנית אך כמעט מוחלטת של כניסת עובדים פלסטינים מיו"ש לישראל – יוצר שעת כושר לקידום שינויים.

נכון לעכשיו, ענפים מוטי עובדים פלסטינים, כמו הבינוי והחקלאות, ממתנינים להגדלה מחודשת של מספר העובדים הפלסטינים. שינוי מדיניות יאותת לענפים אלה שטובתם טמונה כעת בגמילה מכוח העבודה הפלסטיני ובריכישת ציוד מתקדם ושיפורים טכנולוגיים. זו תהיה התפתחות מבורכת שתצמצם את התלות בעובדים הפלסטינים גם אם בהמשך תחליט מדינת ישראל לאפשר שוב את כניסתם לשטחיה. כך, אם וכאשר תתרחש הידרדרות ביטחונית, פוטנציאל הפגיעה בכלכלה הישראלית

יהיה נמוך יותר.

החמרת ההגבלות על העסקת פלסטינים צפויה להביא להתייקרות עלות העבודה למעסיקים בענפים מסוימים, אך כפי שהסברנו, היתרונות הטמונים בכך עולים על החסרונות. התייקרות זו תתמרץ קבוצות חלשות – ובעיקר את ערביי ישראל שנדחקו בשנים האחרונות מענף הבנייה – להשתלב מחדש בשוק העבודה. התוצאה תהיה פחות כוח אדם באופן כללי, יותר כוח אדם מקומי, ויותר פריון עבודה.

בטווח הבינוני, צעד של התנתקות שוק העבודה הפלסטיני מהישראלי נדרש גם לטובת העתיד הכלכלי ביו"ש. תלות המשק הפלסטיני בזה הישראלי אינה מבטיחה את שגשוגו, אלא בדיוק להפך: היא מבטיחה את דשדושו בעקבות עיוות התמריצים להשקעה בהון אנושי, ובעקבות אי היציבות הכלכלית, והיות המשק חשוף למשבר של ממש עם כל הידרדרות ביטחונית.

התקופה האחרונה חשפה בפנינו את ההשפעות השליליות של יחסי התלות שהתפתחו והתעצמו בשנים האחרונות בין המשק הישראלי והפלסטיני. אך שעת משבר היא, כידוע, שעת כושר. זה הזמן לקדם גמילה הדרגתית של שתי הכלכלות, כזו שתציב את שתייהן על מסלול בריא יותר ועצמאי יותר.

-
- 1 ראו ניסן אברהם, "הכלכלה הפלסטינית והעובדים הפלסטינים בישראל ערב מלחמת חרבות ברזל", פורום קהלת, 25.3.2024.
- 2 תודתי נתונה לד"ר מיכאל שראל, ערן יוגב ואסף כהן, שקראו גרסאות מוקדמות של המאמר ותרמו הערות טובות ומועילות.
- 3 על התפתחות הוויכוח שהוביל לעיצוב שוקי העבודה הישראלי והפלסטיני ראו Arie Amon, ed, *The Palestinian Economy: Between Imposed Integration and Voluntary Separation*, Vol. 60, Brill, 1997.
- 4 ראו ניסן אברהם, "הכלכלה הפלסטינית והעובדים הפלסטינים בישראל ערב מלחמת חרבות ברזל".
- 5 ראו "דוח מיוחד של חטיבת המחקר: העלאת רמת החיים בישראל באמצעות הגדלת פריון העבודה", פרק 3 – ההון הפיזי. בנק ישראל, 18.8.2019.
- 6 ראו "תיבה רביעית מתוך דו"ח בנק ישראל לשנת 2023: הטמעת חדשנות בענף הבנייה", עמודים 1-3, בנק ישראל, 18.3.2024.
- 7 "מיומנויות היסוד של העובדים בישראל והפריון בענפי המשק", בתוך בנק ישראל, "הסקירה הפיסקלית התקופתית ולקט ניתוחים מחקריים", מס' 141, עמודים 31-39.
- 8 צבי אקשטיין, שרית מנחם כרמי וסרגיי סומקין, "אסטרטגיה למדיניות השקעות ורפורמות להעלאת הפריון והצמיחה במשק", מכון אהרן למדיניות כלכלית, דצמבר 2021.
- 9 סגל גיא ונגר וייצמן, "מה מסביר את התפתחות מחירי הדירות ושכר הדירה בישראל בשנים 1999-2010?", סקר בנק ישראל 85, טבת תשע"ב – דצמבר 2011, עמ' 7-59.
- 10 נועם זוסמן ודמיטרי רומנוב, "עובדים זרים בענף הבנייה: תמונת מצב והשלכות מדיניות", בנק ישראל, 2003.
- 11 ראו "דוח בנק ישראל 2023, פרק ח – שוק הדיור", עמודים 195-198, בנק ישראל, 18.8.2019.
- 12 "נגיד בנק ישראל הציג סקירה בפני ועדת הכספים על רקע המלחמה", אתר הכנסת, 22.1.2024: ["הסיכון]

- תעסוקה ושכר של עובדים ישראלים", מכון אהרון למדיניות כלכלית, דצמבר 2019.
- 17 מריאן תחאוכו, טלי לרום, סבבא ג'באלייסירחאן, "מדיניות לקידום תעסוקה איכותית בקרב צעירים בחברה הערבית", מכון אהרון למדיניות כלכלית, 2023.
- 18 "המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית: מסמך מדיניות מסכם", יולי 2020.
- 19 "דוח הוועדה להסדרה, פיקוח ואכיפה בתעסוקת עובדים זרים פלסטינים בישראל", 2010.
- 20 Robert J. Barro, "Economic growth in a cross section of countries", *The quarterly journal of economics* 106.2 (1991): 407-443; N. Gregory Mankiw, David Romer and David N. Weil, "A contribution to the empirics of economic growth", *The quarterly journal of economics* 107.2 (1992): 407-437.
- 21 William Easterly and Ross Levine, "It's not factor accumulation: stylized facts and growth models", *Working Papers Central Bank of Chile* 164, Central Bank of Chile, 2002.
- 22 Yazan Ajamieh, Antonio Bassanetti, Thomas Laursen and Hania Qassis, "West Bank and Gaza", *International Monetary Fund – IMF*, September 11, 2023.
- לאינפלציה [הוא] שוק הדיור. ככל שצד ההיצע לא יצליח להתרחב, אם ע"י עובדים זרים ואם ע"י החזרת חלק מהפלסטינאים, ייתכן שתהיה עליית מחירים..."
- 13 שלמה טייטלבוואם, "הממשלה בונה על עובדים זרים במקום פלסטינים – ורק מחמירה את הבעיה", *כלכליסט*, 4.1.24.
- 14 Vivek Wadhwa et al. "Skilled immigration and economic growth", *Applied Research in Economic Development* 5.1 (2008): 6-14; Terrie L. Walmsley and L. Alan Winters, "Relaxing the restrictions on the temporary movement of natural persons: a simulation analysis", *Journal of Economic Integration* (2005): 688-726; Andrea Ariu, "Foreign workers, product quality, and trade: Evidence from a natural experiment", *Journal of International Economics* 139 (2022): 103686.
- 15 מחקר של משרד האוצר מצא כי במקביל לעלייה החדה במספר העובדים הפלסטינים בשנים האחרונות בענף הבינוי, נצפית ירידה בשיעורי התעסוקה של גברים ערבים-ישראלים בענף, במיוחד בקרב בעלי השכלה נמוכה שאינם זכאים לתעודת בגרות. ראו "על הירידה בשיעור התעסוקה של הגברים הערבים טרום משבר הקורונה ובמהלכו", משרד האוצר – אגף הכלכלן הראשי, אפריל 2021.
- 16 שרית כהן-גולדנר, "השפעת העובדים הזרים על